

країни, Росія, країни Прибалтики. Вона виступає за розвиток рівноправного взаємовигідного дво- та багатостороннього співробітництва з усіма державами регіону. Об'єктивна зацікавленість у розвитку транспортної інфраструктури між Балтійським та Чорним морями спонукала Грузію, Україну, Азербайджан, Молдову створити 1997 неформальне об'єднання ГУАМ (за першими літерами назв держав). У квітні 1999 до участі в названому угрупованні долучився Узбекистан (об'єднання стало називатись ГУУАМ), що мало перетворити Б.-Ч. д. на складову ланку відроджуваного Великого шовкового шляху. Відкрито транспортну переправу Поті (Грузія) – Іллічівськ (Одеська обл.) – Варна (Болгарія). 10-11 вересня 1999 у м. Ялта відбувся 1-й саміт країн балтійсько-чорноморського регіону, історична перспектива якого залежить від успішності розбудови т.зв. Великої Європи, уникнення нових розподільчих ліній в процесі розширення Європейського союзу та НАТО, залучення Росії до співробітництва.

Літ.: Кисельов Є.Л. Балто-Чорноморська дуга: кінець історії чи її початок? // Придніпровський науковий вісник, 1998; Україна між Росією та Заходом. Матеріали міжнародного круглого столу. – К., 2000; Ялта–2000. Роль Європи у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2000.

А.Ю.Мartiнов.

“БАРБАРОССА”, ПЛАН “БАРБАРОССА” – 1) загальна стратегічна концепція агресивної війни гітлерівської Німеччини проти СРСР, 2) оперативний план ведення воєнних дій на Сході, 3) наступальна операція на виконання плану “Б.” Умовною назвою агресії стало ім'я германського імператора 12 ст. Фрідріха I Барбаросси, за якого “Священна Римська імперія германської нації” розпочала наступ на схід Європи і завоювала землі полабських слов'ян.

1. Загальна стратегічна концепція містилася в директиві № 21 верховного командування Збройних сил Німеччини (ОКВ), розробленій за наказом А.Гітлера і затвердженій ним 18 грудня 1940. В її основі лежав геополітичний задум – приєднати до Німеччини щонайменше 5 млн. км² території Східної Європи, у т.ч. європейську частину СРСР (усю територію СРСР до Уралу), для перетворення її на життєвий простір німецької “раси панів”. Слов'яни та інші народи за генеральним планом “Ост” мали бути частково витіснені в Азію, частково знищені або перетворені на залежну від німецьких колоністів категорію населення.

Війна проти СРСР була головною частиною всієї гітлерівської воєнної політичної стратегії. Першим етапом її здійснення стала війна з Польщею (1939). Пропозицією поділити Польщу А.Гітлер приманив Й.Сталіна укласти 12 серпня 1939 пакт про взаємний ненапад. Це звільнило Німеччину від необхідності тримати половину своєї армії на східному кордоні

і принесло їй блискавичну перемогу над англо-французьким блоком, результатом чого став розгром Франції (1940).

Після розгрому Франції на заході залишилась незборена Велика Британія, керівництво якої рішуче відкинуло повторні мирові пропозиції Гітлера. Велику Британію підтримували нейтральні США, які ще не мали справжньої армії, що відповідала б тогочасним стандартам, але почали її розбудовувати. Для Німеччини тут крилася небезпека відновлення в наступні роки Західного фронту – вторгнення на континент з Британських островів. Гітлер був змушений поспішати з походом на схід, щоб швидше розгромити Радянський Союз, а тоді кинути всі сили проти Великої Британії і завоювати її, доки потенційна загроза на заході не стане реальністю. Тому директива № 21 ОКВ починалася з нагадування про Англію: “Німецькі збройні сили повинні бути підготовлені до того, щоб ще до закінчення війни проти Англії розбити Радянську Росію в ході однієї швидкої кампанії (справа “Барбаросса”)”. Далі вказувалось, що “основні сили російських сухопутних військ, розташовані в Західній Росії, повинні бути знищені сміливими операціями шляхом глибокого й швидкого просування танкових клинів”, які не допустять відходу противника вглиб його території. Наступ мали вести три групи армій: “Південь” – на Україну, “Центр” – на Москву, “Північ” – на Ленінград (нині Санкт-Петербург).

Детально в директиві № 21 ОКВ було розписано тільки дії на Україні: “Група армій, що діє на південь від Прип’ятських боліт, має концентричними ударами, з основними силами на флангах, знищити російські війська, розміщені в Україні, ще до їх відходу до Дніпра.

З цією метою головний удар завдається з району Любліна в загальному напрямі на Київ. Одночасно війська, розміщені в Румунії, форсують Прут у його нижній течії та здійснюють глибоке охоплення противника. На румунську армію припадає завдання скувати російські сили всередині утворюваних кліщів”.

2. На виконання директиви № 21 головнокомандування сухопутних сил (ОКГ), яке мало керувати воєнними діями проти СРСР, розробило директиву “Стратегічне зосередження та розгортання військ”. Саме ця оперативна директива, підписана 31 січня 1941, й була власне планом “Б.” У ній визначалися склад і групування сил вторгнення, конкретизувалися напрями наступальних дій не лише армійських груп, а й армій, форми їхніх операцій, лінії розмежування. Головна стратегічна ідея, покладена в основу плану “Б.”, полягала в тому, щоб у перші ж тижні боїв розчленувати, оточити і по частинах розбити Червону армію. Німецьке верховне командування вважало, що всі основні сили Червоної армії були розташовані між західним кордоном СРСР та лінією річок Дніпро – Західна Двіна, і тому розгром цих угруповань означатиме повну поразку Радянського Союзу.

17 березня 1941 А.Гітлер наказав докорінно змінити план наступу на Україні: замість двостороннього охоплення усього Правобережжя зустрічними танковими клинами через Західну Україну і Бессарабію – завдати серповидний удар усіма танковими силами групи армій “Південь”

від Західної України на Київ, а далі поворотом вздовж Дніпра до Чорного моря. Позбавлений танків південний, румунський, фланг німецької групи армій “Південь” отримав завдання наступати тільки через 10 днів після початку війни, усіяко стримуючи відхід радянських військ з Бессарабії, поки вістря танкового серпа заходитиме їм в тил з півночі. 21 березня ОКВ видало директиву з новим текстом української частини плану “Б.” на заміну першого варіанта своєї директиви № 21. Новий текст, внесений заднім числом і в директиву ОКГ від 31 січня 1941, став другим, остаточним варіантом плану “Б.” На Нюрнберзькому процесі 1945–46, однак, а далі й у всіх московських виданнях (і за кордоном) завжди помилково фігурував скасований перший варіант директиви № 21. Спершу напад на СРСР було призначено на 16 травня. Внаслідок війни на Балканах, що “вклинилася” у графік, Гітлер переніс виступ на 22 червня.

3. Напад гітлерівської Німеччини на СРСР розпочався між 04.05–04.30 за московським часом у неділю 22 червня 1941 на фронті від Балтики до Карпат. Агресор кинув у наступ 19 танкових, 15 моторизованих, 118 піхотних, 9 охоронних і 1 кавалерійську дивізії. За даними начальника німецького генштабу Ф.Гальдера, в них було 3,2 млн осіб (75% армії). Крім того, були ще 4 дивізії військ СС. Усі ці сили мали 2,8 тис. середніх і 912 легких танків, 47 260 гармат і важких мінометів, 3470 літаків, з них 1378 бомбардувальників і 1036 винищувачів.

Західні фронти (групи армій) Червоної армії на початок війни налічували 2 718 674 червоноармійці та командири і 153 608 військовослужбовців військ НКВС. На озброєнні фронтових військ було тоді 13 924 танки (з них 11 135 справних) із загального числа 25 784 танки Червоної армії; 8974 літаки (з них 7593 справних); 57041 гармата. Всього в Червоній армії (без авіації) було 4 605 321 особа, в авіації – 475 656 осіб. Разом з оголошеною мобілізацією це забезпечило негайний могутній потік підкріплень для фронту, чого не могло бути в німців.

Ліве, ударне, крило групи армій “Південь”, яке наступало на Україну з півдня Польщі, за планом “Б.” складали 1-ша танкова група, 6-та і 17-та польові (загально-військові) армії. Їхній склад: 5 танкових, 4 моторизовані, 24 піхотні дивізії (далі з резерву надійшло ще 10 піхотних дивізій). Праве крило, в Румунії, – 11-та польова армія – 7 піхотних дивізій, жодного танка. Усі сили групи армій “Південь” мали 887 тис. осіб, 600 середніх і 250 легких танків, 331 бомбардувальник, 352 винищувачі. За даними розпису бойових сил, на 27 червня до 11-ї німецької армії були додані Румунією 4 піхотні дивізії та 7 бригад, з них одна механізована.

Пізніше в групі армій “Південь” воювали 17 румунських, 3 італійських, 2^{1/2} угорських, 2^{1/2} словацьких дивізії. В них перебувало 507 тис. солдатів і офіцерів. Вони мали свої танки й авіацію (здебільшого застарілі). Усі сателітні війська А.Гітлер характеризував як нездатні вести наступальні дії.

Генеральний штаб Червоної армії з літа 1940 також проробив різні варіанти власного плану наступальної війни проти Німеччини. Найбільш обіцяючим вважався варіант, що був абсолютно подібний до гітлерівської схеми наступу на Україну, але націлений на захід: могутнім лівим крилом

завдати удар із Західної України у напрямі на м.Краків (Польща), а далі правим поворотом – до Балтійського моря, оточуючи все східне угруповання німецьких військ. Допоміжний удар – з білостоцького виступу на правому крилі наступу. Генштаб пропонував почати війну влітку 1941. Однак Й.Сталін волів краще приготуватись: у лютому 1941 він затвердив грандіозну програму випуску до літа 1942 16,5 тис. середніх і важких танків нових типів.

Відповідно до задумів майбутньої війни, здійснювалося групування радянських військ із зосередженням головних сил у Західній Україні. Наслідком цього заходу стало те, що коли німецька група армії “Північ”, за планом “Б.”, швидко просувалася вперед, а під ударами групи армій “Центр” Західний фронт Червоної армії у перші ж дні розвалився, відкривши ворогові шлях на Смоленськ (нині місто в Російській Федерації) – ворота Москви, то наступ групи армій “Південь” на Україні відразу загальмувався, зустрівши впертий опір несподівано великих сил радянських військ.

Відтинок кордону від р. Прип'ять до Карпат на шляху ударного крила німецької групи армій “Південь” обороняли 5-та, 6-та і 26-та армії радянського Південно-Західного фронту. Вздовж Карпат до р. Прут стояла 12-та армія. В них було 32 стрілецькі та 2 кавалерійські дивізії. Кожна армія була підсилена мехкорпусом. Ще 4 мехкорпуси були резервом фронту. Кожен з них мав 2 танкові та одну мехдивізію. Був ще 1 повітряно-десантний корпус. Молдавський відтинок по р. Прут від м. Ліпкани до моря обороняв Південний фронт, утворений на базі Одеського військового округу. Його складали три армії – 9-та, Приморська і 18-та (прибула з початком воєнних дій на Південно-Західному фронті). Обидва фронти мали 1,4 млн особового складу. На початку війни Південно-Західний фронт було повністю укомплектовано за штатом воєнного часу. Бракувало лише частини медиків і техперсоналу. Цей фронт мав 6998 танків. Південний фронт – 1071 танк. Кількість найновіших на той час танків Т-34 та КВ, яким не було рівних у світі, перевищувала в Західній Україні число всіх танків ворожої групи армій “Південь”. Обидва фронти мали 26,6 тис. гармат проти 16 тис. ворожих, 4,7 тис. літаків усіх типів проти 1,8 тис. німецьких і сателітних.

Матеріально СРСР був підготовлений до війни не гірше за Німеччину, але його офіцерський корпус втратив кращу частину командирів під час сталінських репресій. Крім того, моральний дух піхоти, основну масу якої складали селяни, було підірвано системою колгоспного кріпацтва. На мінському напрямі, наприклад, перебігли до ворога у полон 12-та, 89-та, 103-тя стрілецькі дивізії. Стара російська армія такого не знала. Саме ці фактори, а не несподіваний напад ворога, стали головною причиною катастрофічних поразок Червоної армії 1941 року.

Могутні танкові сили Південно-Західного фронту не спинили німців. У танковій битві в Західній Україні 1941 вони були розгромлені, лише на тиждень затримавши противника. 30 червня Південно-Західний фронт отримав наказ Ставки Верховного Головнокомандування з боями відступити на лінію укріплень старого (до 1939) кордону. Ударний клин німецьких військ (1-ша танкова група) осідлав вісь свого наступу – шосе

Рівне – Новоград-Волинський – Житомир – Київ. 8 липня після прориву північного сектору оборони, що проходив по лінії демонтованих перед війною старих укріплень, упав Новоград-Волинський, 9-го ворог зайняв Житомир. Шлях на Київ був відкритий, проте в ніч на 10 липня А.Гітлер видав директиву: “Другий ешелон 1-ї танкової групи повинен поставити заслон проти Києва, уникаючи при цьому штурму міста”. Танковій групі наказувалося від Житомира і Бердичева “негайно повернути на південь”. Затримка під Києвом могла зірвати передбачене планом “Б.” велетенське оточення усіх радянських військ на Правобережній Україні.

В ейфорії отриманих перемог начальник генштабу німецьких сухопутних сил генерал-полковник Ф.Гальдер вже 3 липня записав у службовому щоденнику, що “кампанію проти Росії виграно протягом 14 днів”. І далі: “Коли ми форсуємо Західну Двіну і Дніпро, то мова піде не так про розгром збройних сил противника, як про те, щоб забрати у противника його промислові регіони й не дати йому можливості, використовуючи велетенську потугу його індустрії та невичерпні людські резерви, створити нові збройні сили”. Головна оперативна ідея плану “Б.” залишалась незмінною: розгромом основних сил Червоної армії перед лінією Дніпро – Західна Двіна позбавити Радянський Союз здатності ефективно продовжувати боротьбу.

Тому на р.Ірпінь під Києвом танкова розвідка німців тільки навідалася і негайно забралася геть, бо завданням 1-ї танкової групи було чимдуж гнати на південь, вздовж Дніпра до моря, охоплюючи з тилу всі радянські війська в Правобережній Україні. Та саме на Правобережжі агресора чекав провал, який зламав план “Б.”

Перша непомітна для німецького генштабу тріщина була спричинена логікою самого плану. Групи армій “Центр” і “Південь” за цим планом мали обминати лісисто-болотистий басейн р.Прип’ять як незручний для швидкого наступу. Але радянський генштаб ще перед війною поставив на західному краю басейну сильну 5-ту армію з 22-м механізованим корпусом, що мав 712 танків. Тому, коли ударне крило німецької групи армій “Південь” після танкової битви в Західній Україні рушило на схід, 5-та армія залишилася поза периметром його оточувального маневру. Ближче до неї, на лівому фланзі 1-ї танкової групи, наступала потужна 6-та німецька армія, якій і довелося вести боротьбу з 5-ю армією. Це гальмувало німецьку піхоту, без якої танкове оточення було неефективним. Зайнявши оборону від Коростеня до Києва, 5-та армія не лише скувала значні сили 6-ї німецької армії, унеможлививши для неї серйозний наступ на Київ, а й завдала удар з півночі під Новоград-Волинським, перерізавши на деякий час головну артерію постачання 1-ї танкової групи. Наступ 1-ї танкової групи був зупинений фланговими ударами радянських військ під Житомиром, Бердичевим і Білою Церквою, далі її просування загальмувалося в районі Дніпропетровська.

Наслідком впертої боротьби радянських військ було те, що німецькі танки лише 18 серпня досягли моря біля Херсона, завершивши свій маневр оточення. Але оточити й знищити на Правобережжі, під Уманню, німцям

вдалося лише дві радянські армії – 6-ту і 12-ту. Решта перейшла на лівий берег Дніпра, в т.ч. 37-ма армія, утворена для оборони Києва, 9-та і 18-та армії Південного фронту, а його Приморська армія ще два місяці тримала оборону в оточеній Одесі, звідки евакуювалася до Криму.

Провал гітлерівського плану воєнних дій у Правобережній Україні, де було зосереджене найсильніше угруповання військ Червоної армії, означав провал всього плану “Б.”

Літ.: Коваль В.С. Перший і другий варіанти плану “Барбаросса” (українська частина)//Військово-історичний альманах, 2000, ч.1; Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина: Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 (документы, факты, суждения). – М., 2000.

В.С. Коваль

БАРОКО – панівний напрям в європейській культурі кінця 16 – середини 18 ст. Його характерні риси – динамізм і емоційна напруга, дивосвіт метаморфоз і алегорій-символів, буяння кольорів і розкутість форм – пронизували різні сфери художнього і духовного життя. Витоки Б. вийшли з Італії, поряд з якою його головними центрами невдовзі стали Іспанія, Німеччина, Фландрія. Важливі особливості барокового стилю, відповідно до власних національних традицій, сприйняли Франція, Англія, Голландія, Чехія, Польща, Росія тощо. Формування й поширення Б. відбувалося в Європі в умовах посилення феодального абсолютизму й контрреформації та масових визвольних рухів, відходу від ренесансної системи цінностей до уявлень про нескінченну мінливість й вир контрастів і протиріччів до-вколишнього світу.

Найглибше бароковий стиль укорінився в образотворчому мистецтві, де у взаємодії з живописом і скульптурою його першорядним рушієм виступає архітектура. Її кращі зразки репрезентувала праця Л.Берніні (колонада св. Петра, королівські сходи у Ватикані, фонтан “Чотирьох річок”, Рим), Г. де Брейна (ансамбль Великої площі, Брюссель), Х.Врена (собор св. Павла, Лондон), Д.Пьоппельмана (перебудова Цвінгера у палацовий ансамбль, Дрезден), А.Шлютера (королівський палац і спорядження цейхауза у Берліні, палац Красінських у Варшаві) тощо. Культурне життя країн збагачували й твори видатних майстрів живопису і графіки – М.Караваджо, братів Караччі, А.Маньяско (Італія), Д.Веласкеса, Е.Мурільо, Х.Рібери (Іспанія), А.Ван-Дейка, Я.Йорданса, П.Рубенса, Ф.Снайдерса (Фландрія), Ф.Гальса, Х.Рембрандта (Голландія), С.Вуе, Ж.Калло, Ш.Лебрена (Франція) та ін. Вершинних здобутків Б. сягнули композитори Дж.Габріелі, А.Вівальді, К.Монтеверді в Італії, Й.Бах, Г.Гендель у Німеччині, іспанський драматург П.Кальдерон, фундатор італійської літературної течії – “марінізму” – Дж.Маріно, англійський поет Дж.Мільтон, німецький письменник Г.Гріммельсгаузен та багато інших діячів музики, театру, літератури.